

ДО ПИТАННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗДАТНОСТІ МАЙБУТЬОГО УЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ДО ХУДОЖНЬОГО НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ

Ткачук О. В.,
ПДПУ ім. К. Д. Ушинського

Анотація. Розглядаються основні положення експериментального дослідження процесу формування професійної здатності майбутнього учителя образотворчого мистецтва до художнього навчання школярів в умовах системи художньо-педагогічної освіти.

Ключові слова: професійна здатність, художнє навчання.

Аннотация. Ткачук О. В. "К вопросу освещения проблемы формирования профессиональной способности будущего учителя изобразительного искусства к художественному обучению школьников". Рассматриваются основные положения экспериментального исследования процесса формирования профессиональной способности будущего учителя изобразительного искусства к художественному обучению школьников в условиях системы художественно-педагогического образования.

Ключевые слова: профессиональная способность, художественное обучение.

Annotation. Tkachuk O. "To the question of illumination of problem of forming of professional ability of future teacher of fine art to the artistic teaching of schoolboys". The basic rules (situations) of an experimental research of process of formation of professional ability of the future teacher of fine arts to art training of the schoolboys in conditions of system of art – pedagogical education are considered (examined).

Keywords: professional ability, artistic teaching.

Постановка проблеми. Сучасне розуміння сутності змісту художньо-педагогічної освіти зумовлює й відповідну орієнтацію на новий зміст підготовки вчителів образотворчого мистецтва, здатних на високому рівні виконувати соціальне замовлення суспільства щодо художньо-естетичного виховання підростаючого покоління відповідно до нових культурно-духовних цінностей. Змістом художньо-педагогічної освіти на художньо-графічних факультетах (відділеннях) повинні стати не тільки предметні знання і вміння, не тільки способи вирішення типових завдань, але й способи, механізми самозмінення, саморозвитку особистості, її здатності творчо реалізовувати набутий досвід і підвищувати рівень професійного вміння, методичної майстерності в системі педагогічної діяльності, спрямованої на процес художнього навчання учнів.

Фахівцями усвідомлено, що у процесі професійної підготовки вчителя образотворчого мистецтва недостатньо концентруються зусилля викладачів і студентів на надбанні педагогічно значущих знань, умінь і навичок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці зазначають, що у процесі підготовки фахівців необхідно формувати й розвивати професійні якості майбутнього вчителя та наповнювати конкретним змістом опанування його професії, педагогічної компетенції [1,2,7]. Для розв'язання цього завдання важливим для нашого дослідження постає не тільки прагматичний результат, але насамперед сам процес руху до цього результату, у ході якого, під час засвоєння знань і вмінь, необхідно розкрити психологічні механізми самоорганізації та самозмінення, що й зумовлює процес формування здатності до використання знань і вмінь у практичній діяльності вчителя образотворчого мистецтва.

Аналіз доробок з проблеми формування системи вмінь свідчить, що набуття професійних способів діяльності одночасно детермінується з цільовою орієнтацією на зміщення акцентів і у методах художнього навчання школярів, що основою формування професійної здатності до художнього навчання школярів, безперечно, є педагогічні вміння, що відображають наявність здатності вчителя компетентно вирішувати професійні та соціально-педагогічні завдання за рівнем їх складності та класифікацією [1,7,8,12].

Формулювання цілей статті. Відповідно завдань наукового дослідження висвітлити основні аспекти процесу формування професійних здатностей майбутнього учителя образотворчого мистецтва до художнього навчання школярів в його професійній діяльності.

Результати дослідження. Для висвітлення визначеної проблеми з'ясуємо насамперед сутність феномену “професійна здатність”. У психологічних словниках означений феномен визначається як “використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору та здійснення прийомів і дій відповідно до мети” та “володіння складною системою психологічних і практичних дій, необхідних для доцільної регуляції діяльності наявними в суб'єкта знаннями і навичками”, сутністю здатності як психічного новоутворення є готовність до

продуктивного виконання значною мірою нових завдань. Сформована здатність може стати властивістю й умовою набуття нових знань, умінь та навичок, тобто показником інтелектуального розвитку особистості і насамперед, здатності до перебудови засвоєних прийомів діяльності [13,196]. У педагогічних словниках здатність тлумачиться як “властивість індивіда, що визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності, здатність, наприклад, до навчання, здатність до трудової діяльності тощо. Здатність зумовлюється рівнем знань, здібностей, умінь, навичок, особистісними якостями (риса характеру й темперамент, особливості емоційно-вольової сфери). Здатність розвивається, поглиблюється у процесі практичної діяльності людини. Значну роль при цьому відіграють природні нахили людини, задатки.” [10,135]. Уміння, що є наявністю здатності – це “використання суб’єктом наявних знань, умінь та навичок для вибору і здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети “- зазначено у словнику психолого-педагогічних термінів та понять [14,160]. Поняття “здатність” І. Ф. Харламов визначає як розвиваючі у процесі навчання психічні властивості особистості, котрі, з одного боку, виступають як результат її активної навчально-пізнавальної діяльності, а з іншого – обумовлюють високий ступінь уміння й успішність цієї діяльності, і наголошує: “Здатності – це умова успіху особистості в тій чи іншій галузі праці чи пізнавальної діяльності” [16,145]. Державний стандарт вищої освіти України включає поняття “здатність” як найважливішу складову освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника ВНЗ, яка передбачає, що фахівець “має володіти здатністю виконувати певні виробничі функції та типові задачі для цих, функцій, задачі діяльності”, тобто “здатністю вирішувати проблеми і задачі, соціальної діяльності та вміння, що є відображенням наявності цих здатностей”. Поняття “здатність” визначається як психологічний стан індивіда, в якому він готовий до успішного виконання певного виду продуктивної діяльності. Тому загальні вимоги до властивостей і якостей випускника педагогічного навчального закладу як соціальної особистості подаються у вигляді переліку різних видів здатності вирішувати завдання педагогічної діяльності й системи вмінь, що є відображенням наявності цих здатностей [4].

Отже, відповідно вимог державного стандарту на педагогічні навчальні заклади покладаються завдання сформулювати у випускників, майбутніх учителів, високий рівень професійної здатності через вироблення в них системи умінь здійснювати виробничі функції.

З поняттям “здатність” тісно пов'язані й такі поняття як “знання”, “вміння та навички”. До галузі знань варто віднести і поняття про способи здійснення дій, що є дуже істотними для формування на цій основі практичних умінь і навичок. Автори по-різному інтерпретують сутність цих понять, вбачають у них різний зміст залежно від того, які пов'язані з цими поняттями процеси і які закономірності враховуються як основа. Пояснюється це тим, що в ряді випадків визначальних ознак виділяються лише окремі сторони розглянутих понять, що призводить до одностороннього визначення. У визначенні, поданому в “Педагогічному словнику”, вміння формулюється як “підготовленість до практичних і теоретичних дій, що виконуються швидко, точно і свідомо на основі засвоєних знань і життєвого досвіду” [10,511]. В “Українському педагогічному словнику”, “вміння” визначається як “здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок” [3,338]. У “Педагогічній енциклопедії” вміння визначається як можливість ефективно виконувати дію відповідно до цілей та умов, в яких доводиться діяти [11,362]. У “Словнику психолого-педагогічних термінів і понять” вміння визначається таким чином: “1) свідомо, самостійна дія, спрямована на теоретичне чи практичне застосування знань. Вміння – це знання в дії; 2) це система набутих навичок на основі виконання дій, що виконуються незалежно від свідомості особистості” [14,15].

У психолого-педагогічних дослідженнях поняття “вміння” визначено як готовність застосовувати знання на практиці. Ця готовність природно припускає володіння системою її прийомів (рухових і розумових). З цього випливає цікаве і правильне, на наш погляд, визначення, що вміння – це система прийомів, що забезпечують здатність свідомо і самостійно виконувати ту чи іншу дію. Аналіз науково-методичної літератури з означеної проблеми свідчить, що з поняттям “вміння” пов'язані різні сторони діяльності, а саме: вміння взаємозалежне і взаємообумовлене, воно по-різному трактується в теоретичних дослідженнях [1,8,9,12,15,16].

Безсумнівно, в різних підходах до визначення поняття “вміння” містяться раціональні початки. Загальним у всіх визначеннях і підходах до поняття “вміння” є те, що під умінням розуміється певна потенційна готовність, спроможність, здатність до реалізації сформованих способів дій у процесі навчання.

Загальним для всіх визначень і підходів до поняття “вміння” є те, що під умінням розуміється потенційна готовність, можливість, здатність до здійснення визначених дій, реалізація яких забезпечена володінням системою прийомів, необхідних для виконання.

Істотним для нашого дослідження є визначення поняття “вміння” з позицій структурно-особистісного підходу, де під умінням розуміється структурний компонент особистості (комплекс знань і способів дій діяльності), що надає можливість здійснення визначеної потенційної і динамічної діяльності, як “операційного боку реального розгортання діяльності” [2].

Під “умінням” ми розуміємо володіння способами здійснення певних дій, яким вони спеціально навчаються. На нашу думку, це визначення не можна вважати завершеним, але воно більш повно відбиває сутність уміння, його теоретико-пізнавальну і практичну функцію у процесі навчання. Співвідношення означених умінь, зведених в єдине професійно-діяльнісне поле, викликає відповідні дії, які для вчителя повинні бути спрямовані на виконання таких професійних функцій, як: комунікативно-плануючу, організаторську, освітню, виховну, розвивальну тощо, і детермінуються системою типових завдань педагогічної діяльності. Такі напрями розгляду означеної проблеми дозволяють нам спрямувати свої зусилля на розробку технології формування професійної здатності майбутнього вчителя в системі художньо-педагогічної освіти. Для формування професійних умінь і навичок, як свідчить аналіз наукових досліджень, використовується методика, що базується на закономірностях теорії поетапного формування розумових способів дій (Гальперін П. Я., Давидов В. В., Льїн В. С.).

Питання формування професійно значущих умінь у майбутніх учителів, як проблеми чисто педагогічної знаходять своє висвітлення в наукових працях учених (Атанов Г. О., Зязюн І. А., Курлянд З. Н.,

Леднев В. С., Мялкін А. В., Нізанов Р. А., Пехота О. М., Підкасітий П. І. та інші).

Концепцією педагогічної освіти (1998 р.) визначено напрями фахової і практичної підготовки майбутніх учителів. У ній зазначено, що “фахова підготовка передбачає набуття студентами теоретичних знань з основ наук відповідної спеціальності та спеціалізації і вироблення практичних вмінь і навичок, необхідних для здійснення професійної педагогічної діяльності” [5, 14].

Щодо визначення поняття “навички”, то аналіз наукової літератури свідчить, що навичка трактується як здатність до полегшеного виконання дії з досить високим ступенем досконалості. При цьому підкреслюється, що при наявності такої здатності до виконання дії людина має можливість відволікати увагу на інші об'єкти його діяльності. Отже, навичка – це не тільки кількісний, але й насамперед якісний стан здатності до дії. Враховуючи, що професійні вміння і навички формуються у процесі навчання, то вирішення цього завдання потребує організації професійно-діяльнісної підготовки вчителя як умови формування і розвитку педагогічної здатності. Отже, це обумовлює необхідність науково визначити нові підходи до організації процесу підготовки вчителів, формування їхньої професійної здатності до виконання педагогічних функцій, вирішення типових завдань педагогічної діяльності у процесі художнього навчання школярів.

Отримані результати. Предметом аналізу для нашого дослідження виступили такі завдання практичної підготовки вчителя образотворчого мистецтва, які зумовлюють професійне становлення майбутнього педагога й на основі якого формується здатність до художнього навчання школярів. Завдання щодо практичного навчання на художньо-графічних (педагогічних) факультетах, які впливають з мети навчання в системі педагогічної освіти, на наш погляд, можуть бути такими: формування та розвиток професійно-педагогічних умінь і навичок, зумовлених змістом процесу формування художньо-методичних умінь і навичок у процесі професійно-діялісного навчання у ВНЗ; оволодіння сучасними методами і формами педагогічної діяльності, новими прогресивними методичними

технологіями художнього навчання і виховання, а також формування творчого підходу до педагогічної діяльності. Визначені завдання детермінуються з процесом формування професійної здатності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до художнього навчання школярів.

Розгляд комплексу завдань, зумовлених метою практичного навчання студентів, потребує вивчення теоретичних і практичних питань змісту, форм та методів художньо-педагогічної підготовки майбутніх педагогів як складової системи вищої педагогічної освіти.

Виходячи з необхідності вирішення завдань нашого дослідження та враховуючи головні напрями сучасного розвитку педагогічної освіти, ми розглядаємо художньо-педагогічну підготовку майбутніх учителів образотворчого мистецтва як цілеспрямований динамічний процес формування професійної здатності до художнього навчання школярів.

Отже, можна констатувати, що зміст професійної підготовки визначається не тільки фундаментальними теоретичними навчальними дисциплінами спеціальності “Педагогіка і методика середньої освіти. Образотворче мистецтво” та додатковими спеціалізаціями “Етика і естетика”, “Художня культура” чи “Прикладна творчість (художня праця)”, а й навчальними дисциплінами фахового спрямування – циклом художніх (мистецьких) і навчальних дисциплін з методик викладання шкільних предметів, в основному, як комплексу практичних навчальних предметів у системі естетичної, художньої підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Педагогічна здатність надає можливість самореалізовуватися як особистість, діяти у процесі реалізації своїх знань, умінь та педагогічне обумовлених потреб відповідно до сучасних вимог щодо професійного рівня компетенції учителя образотворчого мистецтва. Відтак, вчитель повинен в освітянському процесі мати особистісно орієнтовану спрямованість. Основою такої спрямованості може бути концептуально-дидактичний аспект. Отже, із вище зазначеного можна стверджувати, що професійна здатність становить складну синтетичну якість учителя, в якій поєднуються окремі психічні властивості особистості та стійкі вміння в педагогічній й образотворчій діяльності, що в сукупності визначають якісний рівень професійної здатності здійснювати

педагогічні завдання у процесі художнього навчання школярів і сприяють успішності професійної діяльності. Професійна здатність ґрунтується на відповідних нахилах до педагогічної діяльності, зумовлених конкретним вибором спеціальності.

Відтак, професійна здатність формується на основі набутих педагогічних та художніх умінь. Якісний рівень сформованих відповідних педагогічних знань та вмінь – це професійна здатність випускника виконувати предметно-практичні, предметно-розумові, знаково-практичні, знаково-розумові дії під час здійснення педагогічної діяльності як учителя-предметника, який повинен застосовувати інтелектуально-творчий підхід до вирішення завдань процесу художнього навчання школярів.

Означені вміння як способи дій є елементами педагогічної діяльності, спрямованої на виконання професійних функцій і типових завдань [95, 96].

Результати аналізу значного масиву доробок художників-педагогів засвідчують, що формування професійної здатності до художнього навчання школярів здійснюється у процесі художньо-педагогічної підготовки на всіх етапах навчання у ВНЗ за умов цілеспрямованого формування у випускників системи педагогічних узагальнених умінь. Оволодіння системою узагальнених умінь майбутнім учителем образотворчого мистецтва створює основу для культурної професійної праці й сприяє розвитку його особистості як фахівця за кваліфікацією “Вчитель образотворчого мистецтва”.

Отже, вчитель образотворчого мистецтва має бути підготовлений до роботи в загальноосвітній школі різних типів, за умов оволодіння системою вмінь, за допомогою яких здійснює професійну діяльність у процесі художнього навчання школярів, а саме: вміння сформувавти в учнів художньо-естетичну компетенцію у процесі навчання основ образотворчої грамоти; вміння сформувавти в їхній художньо-творчій діяльності образотворчу, композиційну, графічну, живописну, навчально-творчу, соціокультурну компетенції, що забезпечують комунікативно-навчальні функції; вміння аналізувати і прогнозувати навчальну діяльність учнів у їхній образотворчій діяльності, а також свою професійну діяльність (педагогічну, методичну, художню) та

діяльність колег, що забезпечують гностичні функції; вміння планувати і творчо конструювати в цілому як процес художнього навчання, так і його компоненти з урахуванням дидактичних особливостей методики наочного навчання основ художньої грамоти, мови образотворчого мистецтва, що забезпечують конструктивно-плануючі функції; вміння проводити уроки образотворчого мистецтва і позакласні заходи з художньо-творчої діяльності з урахуванням особливостей художнього навчання учнів певного ступеня, що забезпечують організаторські функції; вміння організовувати, здійснювати художньо-естетичну культурологічну освіту учнів засобами різних видів образотворчого мистецтва, що забезпечують освітні функції; вміння здійснювати художньо-естетичне виховання учнів через систему їх особистісного ставлення до художньої культури і процес оволодіння цією культурою, що забезпечують виховні функції; вміння розвивати інтелектуальну, духовну, емоційно-естетичну сферу особистості учнів, їхні пізнавальні, творчі й розумові здібності у процесі оволодіння основами образотворчого мистецтва, що забезпечують розвивальні функції.

Визначені вміння є відображенням здатності розв'язувати завдання діяльності вчителя-предметника, що детермінуються універсальними для всіх змістових ліній навчального предмета "Образотворче мистецтво" компонентами художньо-естетичної освіти школярів (гносеологічний, перцептивно-аксеологічний, праксеологічний).

Загалом, узагальненість означених умінь спрямовує нас до розгляду їх як складових системи професійних умінь, що визначають рівень здатності до художнього навчання в педагогічній системі вчителя образотворчого мистецтва.

У педагогіці активно здійснюється адекватний пошук таких дидактичних підходів і засобів, які могли б надати гарантоване досягнення запланованої мети навчання. Діапазон цих пошуків значний, але результати ще не задовольняють педагогічну спільноту. Так, в наукових дослідженнях [1,8,12] професійне становлення особистості – це процес, що за формою і змістом є полісистемним утворенням. Сутність цього процесу розкривається в ході його аналізу, по-перше, як форми професійної соціологізації й індивідуалізації; по-друге, як життєвого шляху індивіда; по-третє, як специфічна форма професійного

розвитку й учіння; по-четверте, як специфічна форма прояву активності, здатності індивіда у процесі професійної діяльності.

У процесі формування професійної здатності в майбутніх учителів образотворчого мистецтва, як зазначає О. М. Краснорядцева, пріоритетними завданнями повинні виступати завдання з формування професійного мислення, за допомогою якого проявляються особливості професійного образу світу в двох напрямках: “як рух професійного мислення, котре забезпечується новоутвореннями, в тому числі, й продуктами розумової діяльності у вигляді знайдених рішень, знань (у цьому випадку образ світу розширюється “зсередини” за рахунок включення в нього продуктів розумової діяльності); як протилежний за своїм спрямуванням процес, коли знання, якими оволодіває діючий суб’єкт зі сторони, вписуються у професійний образ світу, знаходять цінність, розширюють його і створюють можливість для перегляду раніше знайдених рішень” [6,2].

Висновки. Професійна здатність вчителя може бути визначена як здатність здійснювати свою педагогічну діяльність та вирішувати завдання процесу навчання-учіння.

Рівень професійної здатності, що зумовлює її ефективність у вирішенні завдань художнього навчання школярів, забезпечується також готовністю до професійної діяльності, яка проявляється: а) формі настанов (як проєкції минулого досвіду на ситуацію “тут і зараз”); б) вигляді мотиваційної готовності до “приведення до ладу” свого образу світу (така готовність надає можливість учителю усвідомити змістовність, сенс і цінність того, що він здійснює, робить); в) у вигляді професійно-особистісної готовності до самореалізації своїх здатностей через процес персоналізації [12].

Отже, професійна здатність розглядається нами як компетентна готовність у виборі стратегії і тактики особистої педагогічної діяльності, що є рефлексією сформованої готовності до флексибільної професійної поведінки, в реалізації своїх здатностей у процесі художнього навчання школярів на заняттях з навчальної дисципліни “Образотворче мистецтво”.

Подальший напрям дослідження. Розгляд цієї проблеми в системі художньо-педагогічної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва з урахуванням професійно-діяльнісного підходу до процесу навчання у ВНЗ та формування у нього високого рівня професійної здатності до художнього навчання школярів потребує створення структурно-функціональної моделі формування узагальненого вміння – здатності до виконання професійних функцій, вирішення типових завдань і конкретних навчальних проблем художнього навчання школярів.

Література

1. Атанов Г. А., Эфрос Т. И. Система умений в обучении // Сб. избр. трудов Международной конференции “Современные проблемы дидактики высшей школы”. – Донецк: Изд-во Дон. ГУ, 1997. – С. 100-111.
2. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11-17.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Комплекс нормативних документів для розробки складових систем стандартів вищої освіти. – К., ІЗИН, 1998. – 118 с.
5. Концепція педагогічної освіти. – К.: ІЗМН, 1998. – 19 с.
6. Краснорядцева О. Н. Мотивационная готовность педагогов к использованию психологической информации в диагностической деятельности // Електр. журнал. 07.08.2000. – 8 с.
7. Кузнецова О. А. Формирование художественных потребностей будущих учителей начальных классов: Автореф. дисс... канд. пед. наук. – М., 1988.
8. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. заведений. – В 3 кн. – Кн.2.: Психология образования. – М.: ВЛАДОС, 1998.
9. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн та ін. – К.: Вища школа, 1997.
10. Педагогический словарь. В 2-х т. – М.: Изд-во АПН, 1960. – Т. 1. – 774 с.; Т. 2. – 766 с.
11. Педагогическая энциклопедия. – М., 1964-1968. – Т. 3. – 879 с.
12. Платонов К. И. Проблемы способностей. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
13. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К., Вища школа, 1982. – 216 с.
14. Словник психолого-педагогічних термінів і понять / Упоряд. Ю. В. Буган, В. І. Уруський. – Тернопіль: Астон, 2001. – 176 с.
15. Скок Г. Б. Как проанализировать собственную педагогическую деятельность: Учебн. пособ. для преподавателей. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 102 с.
16. Харламов И. Ф. Педагогика: Учебн. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1999. – 519 с.